

ПАТРІАРХ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ФЛОРИСТИКИ

М. М. Чубірко

2 листопада 2007 року виповнюється 100 років з дня народження доктора біологічних наук, професора кафедри ботаніки УжДУ Степана Степановича Фодора. Цю ювілейну дату відмічає не лише наукова громадськість Ужгорода, Закарпаття, України, але й вчені-ботаніки республік колишнього Радянського Союзу, Угорщини, Чехії, Словаччини, Польщі – всього Карпатського регіону. Вчений широкого профілю – флорист і систематик, геоботанік і еколог, ботанік-географ, але в першу чергу – педагог, який викладав на біологічному факультеті УжДУ протягом більш як 40 років. Він був тим маленьким джерелом, з якого за 60 років існування біофаку виросла багатотисячна ріка біологів, які несли в собі знання про флору Закарпаття, дякуючи знавцю флори, професіоналу вищого рівня – Степану Степановичу Фодору.

Для мене професор Фодор не просто викладач, а пізніше – колега. Так сталося, що будинки наших батьків розташовані поруч на вул. Митрака в місті Мукачеві. Отож ми – земляки. Спогади дитинства яскраво малюють маму Степана Степановича – високу, статну, сивоголову пані, і батька – мовчазного, зосередженого, який повільно прогулювався нашою вулицею в надвечір'ї. Від матінки майбутній професор

успадкував статну зовнішність, характер, манери, від батька – допитливість, цілеспрямованість, інтелігентність.

Народився С. Фодор 2 листопада 1907 року в селі Нижня Грабівниця, що на Свалявщині. Батько – Степан Фодор (1877-1948) був директором – вчителем початкової школи. Мати – Ганна Кершбаум (1878-1958) походила із сім'ї німців-переселенців села. В сім'ї Фодорів було п'ятеро дітей, Степан був другою дитиною. Дитинство і шкільні роки проходили в мальовничому селі Н. Грабівниця, що розташоване на південному схилі гори Маковиця на берегах гірської річки Синявки. До початку ХХ ст. ця місцевість була вкрита грабово-буковими лісами, які і дали назву селу. Проте, індустріалізація краю після Першої Світової війни торкнулася і цього села: вирубається ліс, на звільнених землях розвиваються різні галузі сільського господарства, плідництва, бджільництва, тощо. Підросли діти, треба було подбати про їхню освіту, і родина перебралася в Мукачево. У 1919 році Степан поступив до Мукачівської реальної гімназії ім. Другетів. В педколективі гімназії в той час викладав відомий вже тоді ботанік, дослідник флори Закарпаття проф. Антон Маргіттай. Під його впливом

визначився майбутній життєвий шлях С.Фодора, який часто супроводжував професора у його екскурсіях у природу. Степан Степанович назавжди зберіг захопленість, глибоку повагу та любов до цього невтомного і плідного дослідника.

Після закінчення гімназії у 1928 році С. Фодор вступив до знаменитого Карлового університету (м. Прага) на природничий факультет, спеціальність ботаніка і географія. Серед його викладачів – відомі професори-ботаніки К. Домін, М. Дейл, цитолог Я. Немец, геолог Ф. Кеттнер і багато інших. Під впливом сузір'я цих науковців сформувався напрям наукових досліджень С. Фодора – флористика. Тема його дипломної роботи „Флора Паннонської низовини (Альфельда)”. Закоханість у флористику Степан Степанович проніс через все довге життя, ніколи не зраджував цьому класичному ботанічному напрямку.

Після закінчення університету у 1934 році молодий вчитель починає педагогічну роботу в Ужгородській реальній гімназії, де викладав природознавство і географію. У 1942 році від був призваний до лав угорського війська, служив у підрозділі радіозв'язку. Під кінець війни біля м. Ерда (Угорщина), потрапив у полон, де був перекладачем. Після війни повернувся додому в м. Ужгород, працював вчителем біології в СШ №3.

У 1945 році було відкрито Ужгородський державний університет. Невдовзі кафедру ботаніки біологічного факультету очолив доц. Х.Ю.Руденко, за напрямом наукової діяльності – цитоембріолог. Він збагнув, що Закарпаття – це неповторний за фізико-географічним розташуванням край з маловідомою для радянської науки флорою і фауною. Отже, є потреба в інтенсивних наукових дослідженнях і, в першу чергу, флористичних. Він шукає знавців флори серед місцевих фахівців і знаходить такого в особі С.Фодора. В 1946 році Степана Степановича зараховують науковим співробітником, а згодом – директором новоствореного ботанічного саду, та вже через рік, він – асистент кафедри морфології та систематики вищих рослин біологічного факультету УжДУ. Проте, в ці роки становлення радянської влади в Закарпатті, як при підборі кадрів на роботу, так і взагалі, громадяни піддавались ретельному вивченню органами КДБ. Угорець С. Фодор, який в юнацтві був скаутом, а під час війни служив у лавах угорського війська, не викликав довіри органів безпеки. Над ним нависла реальна загроза арешту, депортації всієї родини. Це були важкі, тривожні роки. Постійний страх за родину – дружину і двох малолітніх синів та перестарілих батьків, якими він опікувався, ускладнював і без того непросте життя у ті далекі повоєнні роки. Неоціниму підтримку в цей час Степан Степанович отримав від завідувача кафедрою Хоми Юхимовича Руденка. Клопотання

довіреної КДБ людини, комуніста Руденка вочевидь зіграли вирішальну роль в тому, що С. Фодор залишився на роботі в університеті. Проте, почуття страху і невпевненості у завтрашньому дні, супроводжувало, гнітило С. Фодора протягом всього подальшого життя, він так і не зміг позбавитися цього почуття до кінця днів своїх.

А життя на біофаці набирано оберті. На кафедрі ботаніки сформувався колектив працівників-ентузіастів, захоплених чарівним рослинним світом Карпат. З метою вивчення флори Закарпаття, членами кафедри, на чолі з С.Фодором, здійснюються наукові експедиції в різні райони Східних Карпат. На кафедрі накопичується значний гербарний матеріал, з'являються перші послідовники зі складу студентів, які підхопили естафету флористичних досліджень. Кафедра ботаніки біофаку Ужгородського університету стає відомою своїми випускниками – чудовими знавцями флори – у провідних наукових закладах України і поза нею. Не буде перебільшенням констатувати: біля колиски флористики кафедри ботаніки УжДУ стояв С.Фодор. Усі наступні більш-менш відомі флористи, як і біологи взагалі, є його учнями. Варто згадати лише найвідоміших з них, докторів біологічних наук В. Комендара, В. Чопика, І. Григу, Й. Сикуру, Ф. Гамора і багатьох інших, які працюють на теренах України і поза її межами.

Міста Закарпаття прикрашає велика кількість місцевих і акліматизованих екзотичних дерев та чагарників. Вивчення їх лягло в основу кандидатської дисертації С. Фодора, яку він виконав під керівництвом відомого київського ботаніка О.Л. Липи і захистив в КДУ у 1956 році. Тема дисертації – “Дендрофлора Закарпаття і шляхи її збагачення”.

В червні 1962 року не стало професора Х.Ю. Руденка. Останні роки життя він важко хворів на невиліковну хворобу. На заміщення посади завідувача кафедрою претендувало два доценти: С.С. Фодор і В.І. Комендар. Виходячи з реалій того часу неважко здогадатись, що керівництво кафедрою перейшло до учня Степана Степановича – В.І.Комендара, члена КПРС. Що відчував тоді С. Фодор можна лише здогадуватись. Він, з властивою йому гідністю продовжував працювати, поринув у світ рослин, які мовчки його підтримували і ніколи не зраджували. Часто до пізньої ночі горіла лампа на столі Степана Степановича, перед яким тепер було нове завдання: вивчення флори Закарпаття в цілому. Обробивши велику кількість першоджерел німецьких, угорських, чеських, польських, словацьких, російських та українських дослідників та все ж, переважно на основі власних досліджень С. Фодор пише дисертацію на здобуття вченого звання доктора біологічних наук на тему “Флора Закарпаття и возможности ее использования в народном хозяйстве». У 1973

році в Московському державному університеті відбувся успішний захист дисертації, а в 1974 – виходить друком монографія „Флора Закарпаття” – настільна книжка всіх ботаніків донині.

У дисертації розглянуто походження та етапи формування флори Закарпаття, вплив межуючих флор на її становлення, здійснено флористичне районування регіону, проведено критичний аналіз флори судинних рослин області. В монографії наведено 2613 видів рослин, зокрема, нові для науки таксони видового і внутрішньовидового рівнів. Список флори Закарпаття доповнено 246 видами і 250 підвидами рослин. З наведених у списку аборигенних рослин 146 видів і 120 різновидностей для Закарпаття наведені вперше.

Під час ботанічних досліджень увагу С. Фодора не обминуло явище, яке спостерігається у гірських районах: внаслідок безсистемного випасання худоби і надмірного вирубування лісів, у травостой високогірних лук відбуваються глибокі зміни. З'являються щільнокущові злаки, які наступають на криволісся, ліси, знижуючи верхню межу лісу на 100-200 м. Проблема полонин не є новою для Степана Степановича, адже вже у випускному класі гімназії (1928) від написав реферат на тему „Проблеми використання полонин у Підкарпатській Русі”. В 50-их роках він повертається до цієї теми, закладає на полонині Рівній дослідні ділянки, які довели, що відновлення верхньої межі лісу можливе шляхом штучних насаджень деревних порід. Ці досліді тривали не одне десятиліття, але вони виявилися вартими терпіння дослідника. Нині С. Фодор – один із авторів патенту на відновлення верхньої межі лісу, який був виданий у 1966 році.

Кафедра ботаніки УжНУ володіє великим скарбом – Гербарієм Ужгородського університету (UU). Постійним куратором Гербарію до самої смерті був проф. С. Фодор. Основа гербарної колекції – щорічні збори викладачів, співробітників та студентів біофаку. Крім того, дякуючи зусиллям і авторитету С. Фодора, гербарій UU поповнився унікальними зборами дослідників XIX-XX ст. Зокрема, Закарпатський краєзнавчий музей передав колекцію Л. Вагнера (біля 1000 аркушів), а Будапештський краєзнавчий музей – колекцію А. Маргіттая (біля 2000 аркушів).

Наукова спадщина С. Фодора – це понад 100 наукових публікацій, зокрема, написані в співавторстві чи самостійно монографії „Рослинність Закарпатської області УРСР” (1954), „Флора Закарпаття” (1974), „Екзоти Карпат” (1985), „Ботанічні скарбниці Карпат” (1990), „Гербарій України” (1995), численні наукові статті, надруковані у вітчизняній та зарубіжній періодиці.

Цінуючи внесок проф. Фодора в науку, не слід забувати, що основною для нього завжди була викладацька робота: читання лекцій, проведення

семінарів, лабораторних робіт, учбово-польових практик, керівництво курсовими та дипломними роботами. За час роботи в УжДУ, С. Фодор підготував і читав – загальний курс „Ботаніки” (вищі рослини), спецкурси „Систематика квіткових рослин”, „Еволюція вищих рослин”, „Місцева флора”, вів „Великий практикум з ботаніки” – основу основ флористики. Лекціям професора був притаманний високий фаховий рівень, майстерність, заворожуюча захопленість. Сам лектор, Степан Степанович, був завжди підтягнутий, одягнений зі смаком, при краватці. Його струнка постать випромінювала доброзичливість, толерантність, інтелігентність...

Громадська діяльність С. Фодора пов'язана також з рослинами, їх охороною. Так, він з 1978 року був головою Ужгородського відділення Московського товариства охорони природи (МОИП); в обласній організації охорони природи керував секцією „Пам'ятники природи”; був членом, а згодом почесним членом Українського ботанічного товариства (УБТ); членом Закарпатського Угорського Наукового Товариства (КМТТ).

Міжнародна діяльність проф. Фодора полягає в участі в роботі міжнародної групи з вивчення флори і фауни р. Тиси (ТИСЦИЯ), куди були залучені вчені України, Угорщини та Югославії, був членом редколегії видавництва „Тисция”. Він підтримував тісний зв'язок з вченими-ботаніками Угорщини, регулярно публікував наукові статті в Угорському ботанічному журналі (*Botanikai közlemények*), приймав участь в конференціях, з'їздах, симпозиумах.

Активна робота С. Фодора тривала до 1987 року, коли він став пенсіонером. Проте, це не був „заслужений відпочинок”. Він ні на мить не припиняв флористичних пошуків. Його можна було зустріти як на околицях м. Ужгорода, так і на полонині Рівній. В 1991 році, після важкої хвороби, померла дружина Ірина Юріївна. Відійшла у вічність вірна супутниця життя, яка ділила з ним як передвоєнні щасливі, молоді роки, так і тривожні, складні повоєнні. І знову, як завжди, на допомогу йому прийшли рослини. Довгими самотніми вечорами Степан Степанович допізна працював над уточненням систематики сумнівних видів рослин, інвентаризує зникаючі і зниклі види. Зачарований флорою, Степан Степанович не знає інших захоплень, до останніх днів жив лише вивченням рослин. Його сини – Степан і Василь – пішли батьківською стежкою, обоє закінчили біологічний факультет, ботаніки.

Економічні негаразди України 90-их років особливо відчутно відбилися на стані одиноких пенсіонерів, до яких належав проф. С.С. Фодор. Молодший син Василь, що мешкав в Угорщині, умовив батька переїхати до нього в м. Асод. Після тривалих вагань він погодився на переїзд при одній умові – залишити за собою помешкання в

Ужгороді. І ось Степан Степанович вже громадянин сусідньої держави з гідною професора пенсією. Та невгамовна душа науковця залишилася в мальовничих Карпатах, в місті над Ужем. Ностальгія за звичною атмосферою рідного міста спонукали його до того, що часто-густо він сідав на міжнародний потяг і повертався до дому. Тільки тут, на Батьківщині, він почував себе комфортно, тільки тут його життя отримувало зміст.

Протягом 90-их років на шпальтах переважно угорськомовних газет області з'являються актуальні публікації ботанічного змісту, що належали перу проф. Фодора і були спрямовані на охорону і збереження флори Закарпаття. Відгуком любові до милих його серцю місць дитинства була стаття „Спогади про історію села Н. Грабівниця” (Acta hungarica, 1998, IX). Одна з останніх робіт – Флора Чорного Мочара – залишилась неопублікованою.

В останні роки життя Степана Степановича, його, вже сивоголового старця, можна було побачити на вулицях Ужгорода. Він повільно

рухався, зустрічаючи знайомих, зупинявся на пару слів або просто вітався. Мене завжди вражало, що Степан Степанович, не залежно від погодних умов, вітаючись, обов'язково знімав капелюха. Скажете – старомодно. Як і цілувати руку жінкам. Але, погодьтесь, – галантно, незвично, гарно. Не дивлячись на те, що С. Фодор був зосереджений виключно на науковій і педагогічній діяльності, він був відомою постаттю в місті над Ужем, представником його інтелектуальної еліти, справжньої інтелігенції.

Помер Степан Степанович яскравим теплим днем – 23 травня 2000 року. Рідне місто духмяніло буянням весняного цвітіння, ніби сама природа влаштувала прощальний парад професору-флористу.

Похований патріарх Закарпатської флористики на Радванському цвинтарі в Ужгороді поряд з дружиною. Відвідують могилу тільки сини, але досить рідко, адже один з них мешкає в Угорщині, а другий – в Каліфорнії. А учні? Де ви, учні? Відгукніться! Поклоніться пам'яті Вчителя, знявши капелюха...

Отримано: 07 вересня 2007 р.

Прийнято до друку: 16 листопада 2007 р.